

HİNT VE TÜRK MİTOLOJİLERİNDE BALIK MOTİFİ*

Yalçın KAYALI**

Öz

J. Campbell, İlkel Mitoloji başlığını taşıyan eserinin giriş bölümünde, “*Bütün dünya mitolojilerinin karşılaştırmalı incelenmesi, bizi insanlığın kültürel tarihini bir bütün olarak ele almaya zorlamaktadır.*” der. Öyle ki dünyanın farklı bölgelerine ait ortak mitler, bazen aynı bazen de farklı özellikleri barındıran yapılarıyla karşımıza çıkmakta ve toplumların ilgili mitlere yükledikleri değerleri ve özellikleri bize yansıtmaktadır. Bu yansıma toplumların kültürel, sosyal ve manevi özellikleri hakkında yorumlar yapmamızı sağladığı gibi; bu ortak motifler, ortak figürler hakkındaki görüşler, karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarına da katkı sağlamaktadır. Biz de “*Hint ve Türk Mitolojilerinde Balık Motifi*” başlığını taşıyan bu çalışmamızda, Hint ve Türk mitolojilerindeki Balık motifi, miti hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

Hint mitolojisinde balık, tıpkı Türk mitolojisinde olduğu gibi “yaratılış” ve “tufan” konularıyla ilişkilendirilir. Ayrıca Hinduların kutsal tanrısı Vişnu’nun da ünlü on avatarından biridir ve Matsya olarak adlandırılır. Hint mitolojisine ait unsurları barındıran ve Hint toplumunun Sanskrit diliyle yazılmış kadim eserlerinde de Matsya (balık) miti ile ilgili birçok efsane anlatılır. Hint edebiyatında balık miti, ilk olarak Şatapatha Brahmana’da ki (I, 8:1) tufan efsanesinde görünür. Bu anlatıda insan ırkının atalarından yedinci Manu’yu selden kurtarır. Daha sonraki dönem eserlerinden Puranalar’da da Matsya (balık) miti ile ilgili efsanelere rastlanılmaktadır.

Çoruhlu, Türk mitolojisinde özellikle de Verbitskiy’in derlediği Altay yaratılış destanında balığın önemli bir yer tuttuğunu ifade eder. Türk kozmolojisinde balık, gök gürültüsü unsurunun hayvan şeklindeki biçimi olarak görülür. Yeniden doğuş, yaratılış, bolluk, bereket, refah ve huzurun simgesidir. Eski Türk efsanelerinde Ak Ana derin sulardan çıkar ve yeryüzünün yaratılması için görevlendireceği üç balık yaratır. Uygurlar döneminde ise, Türk toplumlarına sonradan geçmiş olsa da, dünyanın bir balık üzerinde durması efsanesine rastlanılır. Ayrıca Budhizm’in etkisiyle oluşturulduğu düşünülen, balık üzerinde oturan ya da elinde balık taşıyan tanrı figürlerine de rastlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hint Mitolojisi, Türk Mitolojisi, Balık, Tufan, Kültürel Çalışmalar

FISH MYTH IN INDIAN AND TURKISH MYTHOLOGIES

Abstract

Joseph Campbell expressed in the introduction part of his work called Primitive Mytology that “ studying the entire world mythologies comparatively forces us to handle with the cultural history of human beings as a whole.” In fact, common myths belonging to different parts of the world can come along and reflect those communities’ values put on the myths by that community and their features. This reflection can not only help us comment on their cultural, social and moral features but also those common myths can allow comparative studies of mythology to be done. In our study called “Fish Portrait in Indian and Turkish Mythology”, we try to give information about fish myths in those cultures.

Fish in Indian myth, same as Turkish myth, is related to the topics such as ceation and flood. In addition, fish is one of the avatar of Vishnu, holy God of the Hinduism, and it’s called Matsya. There have been lots of legends in ancient works, written in Sanskrit and include a lot of elements belonging to Indian mythology. In Indian literature, For the first time fish figure was seen in the flood legend in Satapatha Brahmana (1,8:1). In this legend, the fish save the Manu VII, one of the ancestors of humankind. The legends about Matsya can also be seen in Bhagavata Purana, one of the later term works.

* Bu makale VI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri’nde sunulan aynı başlıklı bildirin, deskriptif (tanımlayıcı) bir anlayışla oluşturulmuş tam metin hâlidir.

** Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı, ykayali@ankara.edu.tr

Çoruhlu says the fish has an important place especially in Altay Creation epic, compiled by Verbitskiy. Fish can be regarded as the animal form of thunder in Turkish cosmogony. It's the symbol of rebirth, abundance, plentifulness, welfare and peace. In old myths, Ak Ana comes from deep water and creates three fish to be assigned to create the earth. In Uygurs, even though it passes to Turkish later, it can be come across that the world lay on a fish. Also, we can see the feds sitting on a fish or the gods carrying a fish on their hands. This situation can be regarded to Buddhism.

Keywords: Indian Mythology, Turk Mythology, Fish, Flood, Cultural Studies

GİRİŞ

Mitoloji, “Batı dillerine Fransızca veya geç dönem Latince üzerinden geçmesine karşın Yunanca kökenli bir sözcüktür ve ‘efsane anlatmak’ anlamına gelir. Orijinal anlamı ‘konuşma, söylev’ olan ve zamanla anlam genişlemesine uğrayarak ‘efsane, öykü’ olarak kabul gören Yunanca mythos kelimesi ile ‘anlatmak’ anlamına gelen logos ‘akıl, söz, yasa’ terimlerinin birleşiminden oluşmuştur. Günümüzde, belirli bir din, halk veya uygarlığa ait, genellikle rahip veya ozanlar tarafından kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılarak varlığını sürdürmüş, yaşanmış veya tasarlanmış olağanüstü olaylar ve kahramanlar yardımıyla açıklamaya yönelik, kökeni belirsiz efsanelerin tümünü adlandırmak amacıyla kullanılmıştır” (Öztürk, 2009: 5).

Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü* adlı çalışmasındaki *Mitin Tanımı* başlığını taşıyan bölümünde “mit” sözcüğünün birbirinden farklı sözlüklerdeki karşılığı ile ilgili şu açıklamalara yer vermiştir. *Türkçe Sözlükte* mit, “Geleneksel olarak yayılan ya da toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili imgesel, alegorik bir anlatımı olan halk öyküsüdür”; *Tarih Terimleri Sözlüğünde* ise, tarih öncesi tanrıların serüvenlerini anlatan öyküler” olarak tanımlanmıştır. *Felsefe Terimleri sözlüğünde* ise mit, “tanrılar, kahramanlar, önceki çağların olayları üzerine anlatılan masallar ve öykülerdir. Son olarak *Budunbilim Sözlüğünde* ise, “tanrıların, insanların, kahramanların ve evrenin yaratılışının yanı sıra ilk günahı, ilk ölümü, tufanı, tanrıların insanları nasıl cezalandırdıklarını; ikinci planda ise avcılığın ve hayvancılığın başlangıcını, bitkilerden nasıl yararlandığını, ateşin ilk kez elde edilmesini, cinsel hayatın başlangıcını, ilk ailenin, törenlerin ve toplumsal kurumların ortaya çıkışını konu edinen, bunları destansı ve şiirli bir dille anlatan, çoğu zaman kutsal sayılan öyküler” biçiminde tanımlar (Kaya, 2003: 18). Kısacası mitoloji, ilk insandan itibaren anlatılan ve özellikle de ilkel insana atfedilen hikâyelerin tamamını kapsayan söylencelerdir. Can ise bu durumu *Hint Ateş Tanrısı Agni* başlığını taşıyan çalışmasında şu şekilde özetler: “İnsanoğlu, dünya var olduğundan beri açıklayamadığı olaylardan hep çekinmiştir. Her sabah güneşin doğması, hava kararınca yerini aya bırakması, şimşek çakması, gök gürlemesi gibi doğa olayları karşısında, hem korkmuş hem de onlara karşı hayranlık duymuştur. Bu olağanüstü olayları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek ve öfkelerinden korunabilmek için onları kutsallaştırmıştır. Bunun sonucu olarak da ilkel dinler ortaya çıkmıştır. Daha sonraki zamanlarda da bu ilkel dinlerle oluşan kavramlardan bazıları varlıklarını sürdürmeye devam ettirmiş (Can, 2002: 167) ve mitolojinin konusunu oluşturmuştur.

“Mitoloji, mit ve ona bağlı halk kültüründe arkaik çağ insanların düşüncelerindeki izler gibi yaşamakla kalmayıp, aynı zamanda her bir kültürün içeriğini ve kuruluşunu belirleyen düşünce olayıdır. Aynı etnik-kültürel sisteme dâhil olup, aynı etnik-kültürel

geleneğin değerlerini taşıyan insanların düşünce ve davranış kalıpları da yine mitolojiyle belirlenir” (Beydili, 2015: 392). “Kültürün kaynağı olan mitoloji, bilimsel, dinsel ve felsefi düşüncenin de başucunda bulunur. Örneğin, Türk mitolojisinin temelinde Tanrıçılık bulunur. Hem de Tanrıçılıktan, eski Türk dini sistemi olarak bahsedilir. Bu bir çelişki değil, din sisteminin mitolojiyle ortak kökenli olmasındandır” (Beydili, 2015: 393). Çalışmasında, din ve mitoloji arasındaki ince çizgiden bahseden Yıldırım da şu yorumda bulunur: “Mit insanoğlunun bilinmezler karşısındaki bir yorumu, bir yakıştırmasıdır. Dinler, doğum, hayat, ölüm, doğal olaylar vb. konulara bir cevap, açıklama getirmeye çalışmaktadır. Ancak bu cevap ilahidir; mitoloji ise var olan sırlara insanın bizzat kendisinin bir cevap arama savaşıdır (Yıldırım, 2012: 27).

Bayat ise hakkında çok sayıda yorum ve tanımlamada bulunulan mitoloji ile ilgili, “bizleri çepeçevre saran yaşanılan bir geçmişin dilde, ritüelde ve tasvirlerde gerçekleşen diyalektikleridir. Her halkın milli düşüncesinin, psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk ve temel kaynağıdır.” (Bayat, 2007: 15) yorumunu yapar. Kısacası zaman zaman benzerlik gösterse de, her toplumun kendi karakterini ve özelliklerini yansıtan mitler, dünyanın dört bir tarafında yaşayan halkların kültürel mirasları içerisindeki yerini almıştır. Öyle ki mit, “temeli inanca dayanan öznel, sezgisel ve kültürel bir hakikattir. Efsanelere ve sanata konu olmuştur” (Pattanaik, 2016: 15). “Bireyleri ve toplumları birbirine bağlayan kültürel bir yapı, dünyanın ortak bir anlayışıdır (Pattanaik, 2016: 16). Bu ortak anlayışa dikkat çeken Campbell, “Bütün Dünya Mitolojilerinin karşılaştırmalı incelenmesi, insanlığın kültürel tarihini bir bütün olarak ele almayı bizi zorlamaktadır. Ateşin çalınışı, tufan, ölümler ülkesi, bakirenin doğurması ve dirilen kahramanlar gibi temalar bütün dünyaya yayılmış ve her yerde yeni yeni bileşimler içinde var olmuştur.” (Campbell, 2006: 15) diyerek mitoloji çalışmalarına yeni bir boyut katmıştır. Karşılaştırmalı mitoloji çalışmaları olarak adlandırılan bu yeni bakış açısı, toplumların mitoloji kültürleri üzerine çalışan araştırmacılar için de oldukça ilgi çekici bir konu olmuştur. Öyle ki Campbell’ın da belirttiği gibi insanlığın kültürel tarihini bir bütün olarak ele almak, aslında siyasi tarih bahsinde de sıkça söz ettiğimiz “kültürel etkileşim” mevzusuna da katkıda bulunmaktadır. Örneğin, bakire doğum teması dünyanın birçok kültüründe yer alan ortak bir motiftir. İran kültüründeki Zerdüş, Hint kökenli Buddha, Hint mitolojik kahramanı Karna, Endonezya mitolojik kahramanı Hainuwela, Hıristiyanlık inancındaki İsa, hepsinin de bakire bir anneden doğduğu söylencelerde (efsane) yer alır. Bu ortak öge, ister kültürel bir etkileşimin, isterse de toplumların ortak sosyo-kültürel gereksinimlerinin sonucunda meydana gelse de, “doğmuş olan kahramanın hem bir insan hem de ilahi bir varlık olduğu algısının kazandırılmak istenmesindedir” (Leeming, 2001: 193). İlgili mitolojilerde bahsi geçen ve bakire bir anneden doğan kahramanlar, birbirinden farklı dinsel inançların temsilcisi olarak dünyaya gelseler de hem ölümlü hem de ölümsüz bir varlığı temsil eden birer mit olarak karşımıza çıkar.

Mitolojilerdeki ortak konular olarak bahsi geçen temalara ek olarak Rosenberg şöyle bir sınıflandırma yapar: “İlk ana-baba, sıklıkla gökyüzü ve yeryüzü tanrılarıdır. Yaratıcı tanrı, ilk insanları genellikle ağaç, kaya, bitki ve çamur gibi yeryüzü elemanlarından yaratır. Tanrılar ölümlülere ait en az bir dünyayı, büyük bir tufanla yok ederler. Doğada olduğu gibi evrende de doğum, olgunluk ve ölümden sonra sıklıkla yeniden doğuş olarak gelir. Kahramanlar alışılmadık biçimde doğan, olağanüstü bir güce sahip, özel silahlarla canavarları öldüren, çetin yolculuklara çıkan, görevlerinin bir parçası olarak yeraltına inen ve alışılmadık

bir şekilde ölen tanrı çocuklarıdır (Rosenberg, 2003: 3). Mitolojinin karşılaştırılmalı tarihsel şekilde incelenmesi, başlıca mitolojik konu ve motiflerin farklı dünya halklarında tekrarlandığını, başka bir deyişle farklı halkların birbirinden habersiz aynı yoldan gidip aynı sembollerini kullandıkları gerçeğini ortaya çıkarır (Beydili, 2015: 372).

Biz de *Hint ve Türk Mitolojilerinde Balık Motifi* başlığını taşıyan bu çalışmamızda, aslında çoğu dünya mitolojisinde ortak bir motif olarak yer alan ve genellikle yaratılış ve tufan konuları içerisinde geçen balık mitinin Hint ve Türk Mitolojileri bağlamındaki görünümü üzerinde durmaya çalışacağız.

Türk Mitolojisinde “Balık” Motifi, Miti

Ögel, *Türk Mitolojisi* adlı çalışmasının “*Türk Destanlarında Balık*” başlığını taşıyan bölümüne “Bilindiği üzere atlı ve hayvancı bir kavim olan Türklerin balık ve balıkçılıkla ilgili ilgileri çok azdı. Ancak ırmak balıkları ile ilgili anlatıların sayısı da bir hayli fazladır” şeklindeki sözleriyle başlar (Ögel, 2010: 534). Sonrasında öncelikle, “Dünyanın bir balık üzerinde durması” gibi inanışların Türklerle dışarıdan geldiğini ifade eder. Bu hususta, özellikle de ilgili inanışta, Hint mitolojisinin etkisinden bahsettikten sonra; balık motifinin yer aldığı efsaneleri sıralar: “*Bir adamın küçük oğlu bir balık tutuyor; balık konuşuyor ve oğlan da balığı suya atıyor; bundan sonra da dilediği her şey oluyor.*” (Ögel, 2010: 534) şeklindeki söylence, Kuzey Asya’daki Terene Türklerine ait olup, Anadolu’da da çokça anlatılan bir efsane olarak karşımıza çıkar. Hoca Avul Türklerinin destanlarında ise şöyle bir efsane yer alır: “*Mollalarla arası iyi olmayan bir çocuk, kurtulmak için bir balık kılığına girer. Molla da hemen turna balığı biçimine girerek onu kovalar. Yutmak ister fakat çocuk, kuzey denizlerinde görülen Yurış balığı formuna girer ve molla onu yutamaz. Sonrasında da kuş olup, Han’ın penceresine konar*” (Ögel, 2010: 535). Bu iki efsanede sırasıyla “balığın konuşması” ve “balık şekline girme” olarak özetleyebileceğimiz mitsel anlatımlara yer verilmiştir. Öyle ki Terene Türkleri destanında konuşan bir balık, insanların dileklerini yerine getirirken, Hoca Avul Türkleri destanında ise bir insan, balık formuna girerek düşmanlarından kaçmaktadır.

Türk yaratılış hikâyelerinde ise balık, gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli karşılığı olarak gösterilir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluğu temsil eder (Çoruhlu, 2011: 167).

Güney Sibirya’da anlatılan Türk destanlarında ise dünyanın altında kırk boynuzlu bir öküz ve Kıro-Balak adlı büyük bir balığın var olduğu anlatılır. Bu mitolojik hayvanlar zaman zaman yeryüzünde yaşayan insanlardan kurban olarak çocuk istemişlerdir. Ataman ismindeki bir Şaman ise atmış kadar çocuğu bağlayarak hazırlamış; dünyayı taşıyan öküz ve balığa kurban etmiştir. Yakut Türkleri inancında da “duygu balığı” denen mitolojik bir balıktan bahsedilir. Bu balık “ölüm balığı” olarak da bilinir. İnanışa göre bu balığın ağzı, gırtlığının altında, gözü ise ensesindedir (Akçicek ve Canyurt, 1993: 1).

Pertev Naili Boratav ise *Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi* adlı eserinde yer alan “Balık” maddesinde şu detaylara

yer vermiştir: “Tanrı, balığı hem uçma hem de suya dalabilme yeteneğine sahip bir hayvan olarak yaratmıştır; balık böylece kibirlenir, Tanrı da bu kibrine karşılık ceza olarak onun kanatlarını geri alır. İslami öğretiye göre balık dışındaki tüm hayvanların etinin yenebilmesi için öldürülmeden/kesilmeden kanları akıtılmalıdır. Erken bir dönemde *Dede Korkut* kitabında da belgelenen balığın halk inanışlarındaki bu istisnai durumu ise bir efsaneyle açıklanır. *Memrud, İbrahim’in tanrısını öldürmek istediğinde, kendisini kartallar tarafından gökyüzüne çıkartır ve oradan etrafına ok yağdırır. Tanrı, oklara karşı balıkları çıkarır. Böylece, Nemrud kanlanan bir ok gördüğünde Tanrıyı öldürdüğüne inanacaktır. Bundan dolayı, balığın kansız olduğu ve kanının akıtılmadan yenilebileceği söylenir. Alabalıkta olduğu gibi, bazı hastalıklara şifa gücü atfedilir. Diğer bazı balıklara da halk inanışlarında özel saygı gösterilir ve avlanmaları da günah sayılır (Boratav, 2012: 38-39).*

Bir efsanede de balıklardaki dönüştürme ve kahramanca işleri yapabilme yeteneği anlatılır. Efsaneye göre, *Kurtuluş Savaşı esnasında (1919-1922) Eskişehir civarında kanlı çarpışmalarda köylüler nehir boyunca yüzen balık sürülerindeki balıkların birer damla kan bıraktıklarını görürler; bu balıkların savaşa katılan ve yaralanarak geri dönen balıklar olduğuna inanılır (Boratav, 2012: 38-39).* Sakaoğlu ise, Yozgat-Boğazlıyan bölgesine ait “Balıklı Pınar ve Çolaklar” adlı efsane derlemesinde, balığın Anadolu kültüründeki mitolojik mevcudiyetine somut olarak katkıda bulunmaktadır. “*Boğazlıyan’dan yola çıkar, kuzeydoğuya doğru yönelirseniz Yozgat’a ulaşırsınız. Ancak daha yolun başında sağa dönerseniz Yoğunhisar köyüne varırsınız. Yoğunhisar köyünü en önemli özelliği Balıklı Pınarı’nın olmasıdır. Bu pınarın balıklarının kutsal olduklarına inanılır; bu yüzden köy halkı bunlara pek dokunmaz. Halk arasındaki bir inanişe göre bu balıklar seferberlikte pınarlarından ayrılıp savaş bitinceye kadar geri dönmemişler. Geldikleri zaman da hepsi yaralı oldukları için halk bunların veli olduklarına ve savaşa katıldıklarına inanır...*” (Sakaoğlu, 2012: 230). Hem Boratav’ın hem de Sakaoğlu’nun naklettiği efsanelerden de anlaşılacağı üzere, tıpkı diğer Türk halklarında olduğu gibi Anadolu kültüründe de balık, mitolojik bir kutsaliyete sahiptir. Üstelik her iki efsanede de balık, halk ile birlikte savaşan mitolojik bir kahraman olarak aktarılmıştır.

Esin, *Türk Sanatında İkonografik Motifler* adlı eserinin *Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisindeki Kökenleri* adlı bölümünde ise balığın bir motif olarak yer aldığı kabartmalarla ilgili şu bilgileri aktarır: “Türk sanatında rastlanılan diğer bir grup evren de, yılan ve balık bedeniyle bars, aslan ve kaplan cinsinden hayvanların başı veya bedeninden oluşmuştur... Bu grubun, Çin efsanelerinde chiao-lung denen ve balık bedenli kaplan başlı lung cinsiyle ilgili olduğu düşünülür. Bars evren şeklinin ikonografisinde kullanılan yılan ve balık motiflerinin Kuşan dönemi Türkistan eserleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir ” (Esin, 2004: 137). Elbette ki Klasik devir Türk sanatı eserlerinde balık ya da yılan motiflerinin kullanılması bir tesadüf değildir. Muhtemelen evren, kozmogoni ile ilgili anlatılan efsanelerden hareketle, üzerinde durduğu inanılan yılan ya da balık motifleriyle simgeleştirilmiş olabilir. Altay yaratılış destanı içinde yer alan efsanede de, Türk mitolojisinde balığın kozmogoni bağlamında üstlendiği mitolojik görev, çok iyi bir biçimde tasvir edilmiştir. Verbitskiy’in derlediği Altay yaratılış destanında balık, tıpkı Hint mitolojisinde olduğu gibi dünyanın yaratılışı ve düzeninin sağlanması ile ilgili oldukça önemli bir görevi üstlenmiş durumdadır. Efsaneye göre: “*Her yer uçsuz bucaksız bir su birikintisi halindedir. Tanrı Ülgen ise biçim değiştirmiş bir biçimde suların üzerinde uçmakta ve*

konacak bir yer bulamamaktadır. Bu esnada Ülgen'in gönlüne bir ilham gelir. Altaylılarca kabul edilen iki dişil ruhtan birisi olan Ak-ene (Ak Ana) Ülgen'e yaratma kudretini ve ilhamını vermiştir. Ancak Verbitskiy'in derlediği efsanede, Ülgen'e göklerden gelen bir ses emir verir ve bu emir üzerine Ülgen denizden çıkan bir taşın üzerine çıkar. Bundan sonra Ülgen yerin ve göğün nasıl yaratılacağını düşünürken su içinde yaşayan Ak-ene çıkıp gelir, Ülgen'e bir yaratıcı olarak bu işi nasıl yapması gerektiğini öğretir ve Ülgen de yeri ve göğü yaratır (Çoruhlu, 2011: 106).

Tanrısal iki dişil ruhtan biri olan boynuzlu ve belden aşağısı balık formundaki Ak-ene (Akana).

Yaratılışla ilgili olarak Verbitskiy'in derlediği ve Çoruhlu'nun *Türk Mitolojisi'nin Ana Hatları* adlı eserinde aktardığı bu efsane, Ülgen'in göğü ve yeri nasıl yarattığı ile ilgili bir takım efsanevi ve mitolojik anlatılarla, şairane bir dille devam eder. Ancak efsane, bizim de çalışmamıza konu olan ve Çoruhlu'nun da dikkat çektiği üzere balığın dünyanın yaratılışı ile ilgili üstlendiği mitolojik sorumluluk öyküsüyle sona erer: “Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık, Bu dünyanın yanına yaratılmış üç balık, Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş, Balıklar çok büyümüş dünyaya destek olmuş. Dünyanın yanlarına da iki tane daha balık konmuş, Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.” Bu anlatıdan da anlaşılacağı gibi, dünyanın altındaki balıkların, arzın dengesini sağladığı düşünülür. Balığa kutsallık atfedilmiş ve o, dünyanın dengede durmasının simgesi olmuştur. Bu durum, Ögel'in de değindiği gibi Hint mitolojisi menşeli olarak değerlendirilmektedir (Çoruhlu,2011: 107). Bu mit aracılığıyla balık Türk mitolojisinde, tıpkı Hint düşüncesinde olduğu gibi insanın yaratılışının, hayatın yeniden doğuşunun, üremenin, bolluk ve bereketin simgesi olmasından ileri gelir.

Hint Mitolojisinde “Balık” Motifi, Miti

Hint mitolojisinde ise Balık motifi ve miti, mitolojik bir öge olarak Türk kültüründeki halinden çok daha renklidir. Olağanüstü özellikler taşıyan balık, birçok Hint efsanesinin de içerisinde yer alır. Balık motifi, Hinduizm açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki balık, Hindu tanrısı Vişnu’nun avatarlarından biridir. Yani Hindu Tanrısı Vişnu, dünyayı korumak ve kurtarmak için bedenlendiği sırada kendisini bir balık biçiminde yaratmıştır. Bu forma ise “matsya” adı verilir. Vişnu’nun matsya (balık) avatarı, en iyi (dini erdemler yönünden yüksek derecede olan) insan ırkını ve yaratılmış olan diğer kıymetli şeyleri tufandan kurtarma görevini üstlenmiş olan tanrının, bir formudur (Margaret and James Stutley, 2002: 140).

Vettam Mani’nin, *Puranic Encyclopaedia* adlı eserinde “Matsya” (balık) mitinin kökeni ile ilgili şu bilgiler aktarılır: “Tanrı Brahma’nın torunu Aditi tarafından Marici’ye Vivasvan olarak isimlendirilen bir oğul bahşedildi. Vivasvan’ın oğlu ise Manu Vaivaşvata ya da Satyavratu Manu olarak bilindi. Manu’nun yaşadığı bu devirde Vişnu, Matsya (balık) biçiminde bedenlenmiştir. Bir defasında da tanrı Brahma, Vedalardan ilahiler okurken Hayagriva adlı asura, Vedaları Brahma’nın elinden çalarak okyanusun derinliklerine sakladı. Bu nedenle de büyük Vişnu bir balık formunda bedenlenerek asuranın eline geçen Vedaları sahibine yani tanrı Brahma’ya getirdi (Mani, 2010: 79).

Tanrı Vişnu’nun Matsya (Balık) avatarı.

Dünyanın yeniden yaratılışı ve tanrı Matsya.

Hint mitolojisinde balığın mitolojik bir kahraman olarak yer aldığı en önemli anlatılar ise şüphesiz ki tufan efsaneleridir. Hint tufan efsaneleri de tıpkı diğer toplumlara ait olan tufan efsanelerinde olduğu gibi, dünyanın yeniden yaratılışı ile ilişkilidir. Hint'te birbirinden farklı dönemlerde oluşturulmuş edebi koleksiyonların içerisinde anlatılan tufan efsanelerinde ise balık, bu yeniden yaratılış serüveni ile ilgili olarak önemli bir mitolojik figür olarak gösterilir. Kronolojik olarak balık mitinin ilk olarak karşımıza çıktığı tufan efsanesi ise Şatapatha Brahmana adlı koleksiyonda yer alır. Mucizevî güçlere sahip olan bir balığın tasvirinin yapıldığı bu en eski anlatıda, onun bir tanrının bedenlenmesi olduğundan bahsedilmez (Wilkins, 1988: 134). Bu efsane mitolojik ilk insan Manu'nun kızı İda adınadır *Şatapatha Brahmana*, 1, 8, 1: "Sabahleyin Manu'ya ellerini yıkaması için su getirdiler. Ellerini yıkarken eline bir balık geldi. Balık ona dedi ki: 'Beni doyurursan, seni korurum.' 'Beni neden mi koruyacaksın?' 'Sel bütün yaratılmışları taşıyacak. Seni ondan kurtaracağım.' 'Sana nasıl bakacağım?' Balık: 'Biz çok küçük olduğumuzdan bizim için bu olay büyük bir yıkım olacak. Balık balığı yok edecek. İlk önce sen beni bir kavanozda sakla. Büyüdüğümde bir çukur kaz ve beni oraya koy. Daha büyüyünce beni denize bırak. Çünkü o zaman ben kurtulmuş olacağım.' dedi. Kısa bir süre içinde o küçük balık ghasha (büyük balık) oldu. Hatta bütün ballıkların en büyüğü oldu. Bunun üzerine dedi ki: 'Falan yıl içinde sel gelecek. Sonra sen benim tavsiyelerimle hazırladığım gemiyle beni bekleyeceksin. Sular yükseldiğinde sen gemiye bineceksin ve ben seni selden koruyacağım. Bu şekilde onu büyüttükten sonra onu denize götürdü. Aynı yıl balık, onu verdiği tavsiyeyle bir gemi hazırlarken buldu ve sel yükseldiğinde

o gemiye bindi. Geminin ipini balığın boynuzuna bağlayarak yüzdürdü ve böylece kuzey dağının ötesine hızlıca geçti.

Tufan sırasında Matsya'nın boynuzuna bağlanan gemi.

Sonra dedi ki: 'Seni korudum. Gemiye bir ağaca bağla. Dağın tepesindeyken su seni sürüklemeyecek. Sonra bütün yaratıklar sele kapıldı ve sadece Manu hayatta kaldı.(Can, 2014: 64)

Şatapatha Brahmana'da sonra balık mitinin yer aldığı diğer bir Hint Tufan efsanesi ise Hintlilerin ulusal destanı Mahabharata'da anlatılır. Mahabharata III, CLXXXVI: Manu, Hünnap ağacı ormanında bin yıldan fazla bir süredir çok zor ve sert bir çile hayatı sürmekteydi. Bir gün Chirini kıyılarına yaklaşan bir balık elbisesini ıslatarak ona şöyle söyledi: 'Saygıdeğer Efendim, ben zavallı küçük bir balığım, büyük balıklardan korkuyorum; bu yüzden beni anlardan koruyun. Sizin bu iyiliğinizi ödüllendireceğim.' Balığın bu sözleri üzerine Manu merhamet ederek elleriyle balığı sudun çıkardı. Sudan çıkarıldığında ay ışığı gibi vücudu parlayan balığı topraktan bir kabın içine koydu. Manu onunla tıpkı bir çocuk gibi ilgilendi. Bir müddet sonra o kadar büyüdü ki toprak kaba sığmaz oldu. Bunun üzerine Manu'dan onu daha geniş bir yere geçirmesini istedi. Manu da öyle yaptı. Ancak bir müddet sonra balık burada da rahat edemedi ve Manu'dan onu Ganj nehrine bırakmasını istedi. Manu balığı ganj nehrine bıraktı. Balık orada da kısa süre içinde büyüdü. Bu defa balık Manu'dan kendisini denize bırakmasını istedi. Manu, balığı büyük bedenine karşın kolaylıkla taşıyarak denize bıraktı. Denize bırakılan balık Manu'ya şöyle dedi: 'Ey şanslı insan, beni

özenli bir şekilde kordun. Şimdi beni dikkatlice dinle. Zamanı gelince senin için bir şey yapacağım. Dünya yakında karanlığa boğulacak. Büyük ve sağlam bir gemi yapmalısın ve uzun iplerle onu bağlamalısın. Ey büyük Muni, yedi ermişle birlikte onun üstüne çık ve eski zamanlarda var olan ve Brahmanalarda adı geçen birçok tohumu da yanına al. Onları dikkatli bir şekilde koru ve beni orada bekle. Ben boynuzlu bir balık olarak sana görüneceğim ve sen beni tanıyacaksın. Şimdi gidiyorum. Benim dediklerimi yerine getir. Zira benim yardımım olmadan bu selden kurtulamazsın. Balık böyle söyledikten sonra gitti. Fırtına kopunca balık söylediği gibi bir kaya gibi okyanusta görüldü. Manu balığın başının üstüne kement gibi ipi atarak gemiyi bağladı. Balık gemiyi büyük bir güçle tuzlu suda çekti... Her yerde su vardı ve sular cenneti ve gökyüzünü kaplamıştı. Dünya selle boğuşurken sadece Manu, yedi ermiş ve balık görünüyordu. Balık büyük bir dikkat ve sabırla gemiyi selde çekiyordu. Sonunda gemiyi Himavat dağının zirvesine getirdi... Sonra balık ermişlere şöyle dedi: 'Ben bütün yaratılmışların efendisi olan tanrı Brahma'yım. Benden daha büyük ve kuvvetli yoktur. Balık formunda sizi bu afetten korudum. Manu, tekrar bütün canlıları yaratacak...' dedikten sonra balık ortadan kayboldu (Can, 2014: 65).

Klasik Sanskrit edebiyatının diğer önemli bir koleksiyonu olan Puranalar'da da Hint Mitolojisinde matsya adıyla yer bulan balık mitine sıkça rastlanıldığını söylemiştik. İşte bu anlatılardan biri de balığın kendi adını taşıyan *Matsya Purana*'da yer alır. *Matsya Purana I: 1-33; II: 1-21: Birgün inziva yerinde kral (Manu) atalarının ruhu için dualar ederken ellerine döktüğü suyla birlikte ellerinin arasına küçük bir balığın geldiğini hissetti. Balık kraldan kendisini korumasını istedi. Manu da balığı bir kavanoza koydu. Gece ve gündüz süresinde balık on altı parmak uzunluğunda büyüdü, kavanoza sığamaz hale geldi ve kralın onu kurtarması için göz yaşları döktü. Kral balığı aldı ve daha geniş bir testinin içine koydu, ancak bir gece boyunca balık üç el genişliğinde büyüdü. 'Senin merhametine sığındım bana yardıma gel.'* Kral, balığın bu sözleri üzerine onu testiden alıp bir kuyuya bıraktı. Balık bir müddet sonra kuyuya da sığmaz oldu... Balık oraya da sığmaz olunca önce Ganj nehrine oradan da okyanusa bırakıldı. Orada da gitgide büyüdü ve bütün okyanusu kapladı. Bunu gören kral korku içinde şöyle söyledi: 'Asuraların lideri misin? Yoksa Vasudeva mısın? Başka kim bu kadar büyüüp de yüz altmış mil genişliğine ulaşabilir? Ey Keşava! Seni tanıdım. Balık formunda benim için bilmeceydin... Sana saygılarımı sunarım.' 'Ey kusursuz kişi, beni tanıdın... Ey kral, birkaç gün içinde evrende büyük bir tufan olacak, dağlar ve ormanlar su ile dolacak. Davalar böyle bir felaketten yaratılanları kurtarmak için bu gemiyi yaptılar ve içine svedacalar (terden doğanlar), andacalar (yumurtadan doğanlar), udbhicalar (filizden doğanlar) ve carayucaları (rahimden doğanlar) yerleştirdiler. Ey kral, bu geminin mesuliyetini al ve yaklaşan tehlike zamanında onlara yardım et. Sert rüzgarlarla sarsılan gemiyi benim boynuzuma bağla. Böyle bir yardım etmen sayesinde yaratılanların büyükbabası olarak karşılığını alacaksın... Yaratıcının bu sözleri üzerine kral, bu geminin mesuliyetini al ve yaklaşan tehlike zamanında onlara yardım et. Sert rüzgarla sarsılan gemiyi benim boynuzuma bağla. Böyle bir yardım sayesinde yaratılanların büyükbabası olarak karşılığını alacaksın. Ey şanlı kral, Kritayuga'nın başlangıcında bir Manvantara'nın hükümdarı olacaksın ve Devalar sana büyük saygı duyacak. Yaratıcının bu sözlerinin üzerine kral, bu felaketin ne kadar süre devam edeceğini, yaratılmışları nasıl koruyacağını, tekrar ne zaman karşılaşacaklarını söylemesi için yalvarır. Bunun üzerine balık şöyle cevap verdi: 'Bugünden itibaren yüzyıl yağmur yağmayacak ve evrende korkunç bir kıtlık baş gösterecek. Yedi kat daha güçlü olan güneşin ışınları kalan canlıları da öldürecek. Bütün bunlara ek

olarak yer altından ateş çıkacak, yer altı dünyasındaki evindeki Şeşa ise bin ağızdan kin dolu ateşler çıkartacak ve kızgın ateş Şiva'nın üçüncü gözünü ortaya çıkaracak. Böylece üç dünya da çeşitli ateşlerin kızgınlığıyla kül olup gidecek. Bütün yıldızlar ve gezegenlerle birlikte gökyüzü de sıcak yüzünden eriyip bitecek. Son olarak da yıkıcı yedi bulut¹ ortaya çıkacak her yer sel suları ile kaplanacak. Bunlar olduktan sonra, orada duran gemiyi bağla ve yaratılanların tohumlarını ve kutsal Vedaları içine koy. Sonra da bu iple gemiyi benim boynuzuma bağla. Ey dindar kişi, her şey yok olduğunda sadece sen, ay, güneş, ben, Brahma, kutsal nehir Narmada, büyük ermiş Markandeya, kutsal Vedalar, Puranalar, tanrı Şiva bâki kalacak fakat Chakşusa Manu'nun hükümdarlığı bölünerek yok olacak...' dedikten sonra gözden kayboldu ve tufan zamanına kadar Yoga yaparak zamanını geçirdi. Tufan zamanı geldiğinde kurtarıcı tanrı Vişnu, balık olarak görüldü. Kutsal yılan Şeşa ise bir ip formuna büründü. Yoga yaparak manevi olarak güçlenen kral, yaratılmış olan her şeyin tohumundan alarak gemiye koydu. İp formuna bürünen yılanı da balığın boynuzuna bağladıktan sonra tanrı Matsya (balık)'yı selamladı ve gemiye bindi (Can, 2014: 65-66).

Vettam Mani, *Puranic Encyclopaedia* adlı eserinin "Matsyaavatara" adlı maddesinde, insanoğlunu büyük tufandan kurtaran Matsya (balık) mitinin, Cayaşankar Prasad'ın, Hindi dilinde kaleme alınmış, Kamayani adlı eserinde de işlenildiğinden bahseder. Ayrıca Agni Purana, II. Bölüm; Bhagavata Purana, 8. Skandha, XXIV. bölümde de ilgili efsanelerin tekrar edildiği bildirir (Mani, 2010: 79). Suryakanta'nın *The Flood Legend in Sanskrit Literature* adlı eserinde ise Klasik Sanskrit Edebiyatında birçok kez tekrarlanan Tufan efsanelerine, dolayısıyla da birbirine benzeyen matsya (balık) miti anlatıları sıralanmıştır. Buna göre, ilgili mit, Şatapatha Brahmana, Mahabharata Destanı, Matsya, Agni, Vişnu, Padma, Bhagavata, Skanda, Bhavishya ve Kalki Puranalar'da da tekrarlanmış (Suryakanta, 1950). Bu durum, defalarca birbirinden farklı eserlerde tekrarlanan matsya (balık) miti ve efsanelerinin Eski Hint topluma açısından ne kadar değerli olduğunun da bir göstergesidir.

Sonuç

Hint ve Türk mitolojilerinde balık mitinin özellikleri ile ilgili değerlendirmemize geçmeden önce, giriş bölümünde de ele aldığımız "mitoloji" kavramının tanımı ile ilgili yapılan yorumlar üzerinde duracağız. Çalışmamızın giriş bölümünde Türk ve yabancı bilim adamlarının "mitoloji" ile ilgili tanımlarına ve yorumlarına değinmiştik. Bu bağlamda Öztürk, Beydili, Yıldırım, Kaya ve Can; Rosenberg, Campbell ve Leeming gibi araştırmacıların, aslında benzer görüşlerini, birbirlerinden farklı ya da sıralı sözcüklerle ifade etmiş olduklarını gördük. Zira yapılan tanımların hepsinde de aynı kavramların üzerinde durulmuş ve benzer mesajlar verilmek istenmiştir. Ancak araştırmacıların ortak olarak dikkat çektiği diğer bir husus ise, aslında coğrafi olarak birbirinden uzak bölgelerde yaşayan halkların, ortak motif ve öğeler üzerinde durduğu gerçeğidir. İlgili durum bu ortak konuların, benzer sonuçlar doğuran insan deneyimlerinin neticesinde gelişmiş olabileceği kanısını bizde uyandırmıştır. Öyle ki bu ortak konu örneğin, bakireden doğma, tufan, yeniden yaratılış ya da insan kurbanı gibi efsaneler bazen bir İran, Hint ya da Türk gibi bir Asya mitinde karşımıza çıkarken; bazen de Avrupa ya da Amerika kültürlerine ait destan ya da masallarda da karşımıza çıkmaktadır. İşte

¹ Samvarta, Bhimanada, Drona, Chanda, Balabaka, Vidyut, Patala.

işlenilen bu ortak motiflerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bir takım sosyal ve kültürel benzerlik ya da farklılıkları ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Biz de bu çalışmamızda bir hayvan miti olan balık motifinin, Hint ve Türk mitolojilerindeki yeri ve görünüşleri ile ilgili durumunu göstermeye çalıştık. Bu işlemi bazen efsanelerdeki anlatımlardan örnekler vererek yaparken; bazen de araştırmacıların ilgili konu hakkındaki yorumlarına yer vererek desteklemeye çalıştık.

Türk mitolojisinde balık, Ögel'in deyimiyle çokça rastlanılan bir motif olmasa da, azımsanamayacak kadar önemli bir yere sahiptir. Örneğin Ögel'in aktardığı ve bizim de yukarıda ayrıntılı bir biçimde değindiğimiz efsanelerde olduğu gibi balık, Terene ve Hoca Avul Türkleri destanlarında mucizevî özellikler gösteren mitolojik bir varlıktır. Türk yaratılış efsanelerinde de gök gürültüsünün karşılığı olarak yine balık gösterilir; bereket, refah ve bolluğu temsil eder.

Güney Sibiryaya Türk destanlarında ise dünyayı taşıyan bir boynuzlu öküz ve balıktan söz edilir; bu tanrısal güçlere kurban edilen çocuklarla ilgili anlatılan efsaneler ise oldukça dikkat çekicidir. Boratav ise uçuş yeteneğine sahip olan balığın, sonradan tanrı tarafından cezalandırılarak kanatlarının geri alındığını anlatan bir efsaneden söz eder. Sakaoğlu ve Esin'de çalışmalarında balık miti ve motifi ile ilgili ayrıntılara yer vermiş ve balığın ikonografik özelliklerinden bahsetmişlerdir. Ancak balık mitinin en ilgi çekici özelliklerinin ortaya koyulduğu ve anlatım özellikleri ve görüntüsü açısından Hint'teki varyasyonuna çokça benzeyen, için görevlendirdiği tanrısal varlık bir balıktır. Akana adı verilen bu tanrısal varlık yeri ve göğü yaratır. Dünya, balıkların üstüne konmuş ve dünyanın altındaki büyük balıklar arzın dengesini sağlar. Bu anlatıdan da anlaşılacağı üzere Türk mitolojisinde balık, dünyanın yaratılışı ile ilgili mitolojik kozmogoninin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Hint'teki anlatımlarda da büyüyen balığın dünyanın yeniden yaratılış süreci içerisinde üstlendiği rol, Türk'teki şekline oldukça benzer. Aralarındaki fark, Türk'te balık dünyanın ilk yaratılış mitlerinde yer alırken; Hint'te, dünyanın yeniden yaratılış efsanelerinde yer almaktadır. Ayrıca Türk'te balık, yaratıcı tanrısal güç tarafından görevlendirilmişken, Hint'te tanrının bizzat kendisi, balık formuna dönüşmüştür.

Anlatılarda, Hindu tanrısı Vişnu, balık formuna girerek Matsya adını almıştır. Bu biçimi, insanoğlunun atası olan Manu'yu tufandan kurtararak, dünyanın yeniden yaratılış sürecinde çok önemli bir rol oynamıştır. Şatapatha Brahmana, Mahabharata Destanı; Matsya, Bhagavata, Agni, Vişnu ve Padma Puranalarda tekrara tekrar anlatılan ve çalışmamızda da bir bölümüne yer verdiğimiz Hint tufan efsanelerinde ise balık, ilgili inanç ve mitolojinin bir parçası olarak detaylandırılarak anlatılmış ve Hint toplumunun kendine özgü kültürel unsurlarıyla biçimlendirilmiştir.

Sonuç olarak balık miti, hem Hint hem de Türk mitolojisi birikimleri içerisinde yer alan ve her iki kültürde de bereket ve refah gibi manevi değeri yüksek unsurlarla özleştirilmiş ortak bir öğedir. Balığın efsanelerde gösterdiği olağanüstü mitolojik özellikler ise insanoğlunun yararına olan mevzular üzerinedir. Yukarıda değindiğimiz “yaratılış” ve “yeniden yaratılış” ile ilgili Hint ve Türk anlatımları ise birçok benzer özelliği beraberinde taşır. Bu benzerlik ve farklılıklar, karşılıklı mitoloji araştırmaları çalışmalarına kaynaklık etmekle birlikte, bizim çalışmamızda da olduğu gibi birbirlerinden çok uzak coğrafyalarda

yaşayan toplumlar hakkında dahi, kültürel altyapı, birikim ve birliktelik bağlamındaki etkileşimlere dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Akçiçek, Eren.; Canyurt Mehmet Ali. (1993). *“Anadolu’da Balık ile İlgili İnançlar ve Halk Hekimliği Uygulamaları*, Doğu Anadolu Bölgesi I. Su Ürünleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Erzurum.
- Boratav, Pertev Naili. (2012). *Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, (Çev. Recep Özbay), Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Bayat, Fuzuli. (2007). *Türk Mitolojik Sitemi 1-2*, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Beydili, Celal. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Campbell, Joseph. (2006). *İlkel Mitoloji, Tanrıların Maskeleri*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
- Can, H. Derya. (2002). *“Hint Ateş Tanrısı Agni”*, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- Can, H. Derya. (2014). *“Hint Mitolojisinde Tufan Efsanesi”*, Bilim ve Gelecek Dergisi, Sayı: 122, Ankara.
- Çoruhlu, Yaşar. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Esin, Emal. (2004). *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, , Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Korhan. (2003). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Leeming, David. (2001). *A Dictionary of Asian Mythology*, Oxford University Press, New York.
- Mani, Vettam. (2010). *Puranic Encyclopaedia*, Motilal Banarsidass Press, New Delhi.
- Pattanaik, Devdutt. (2016). *Hint Mitolojisine Giriş Mit ve Mitya*, (Çev. Çiğdem Erkal), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin. (2010), *Türk Mitolojisi 1-2*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Öztürk, Özhan. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Rosenberg, Donna. (2003). *Dünya Mitolojisi*, (Çev. Koray Akten, Erdal Cengiz vd.), İmge Kitabevi, Ankara.
- Sakaoğlu, Saim. (2012). *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Stutley, Margaret and James. (2002). *A Dictionary of Hinduism*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi.
- Suryakanta, Shastri. (1950). *The Flood Legend in Sanskrit Litarature*, S. Chand & Co. Delhi.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ
Sayı: 58 Kasım - Aralık 2016
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

Wilkins, W. J. (1988). *Hindu Mythology Vedic and Puranic*, Indological Book House, Delhi.
Yıldırım, Nimet. (2012). *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayınları, İstanbul.